

Σχόλιον

SUOMEN BYSANTIN TUTKIMUKSEN SEURA RY:N JÄSENLEHTI

MEDLEMSBLAD FÖR SÄLLSKAPET FÖR BYZANTINSK
FORSKNING RF.

2/2012

Σχόλιον κ', ζφκα

12. Vuosikerta/Årgång

Julkaisija/Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry. /Sällskapet för bysantinsk forskning rf.

Perustettu v. 2001/Grundad år 2001

Sisällys

Palkkasotureista ja kronikoista	1
<i>Björn Forsén, BTS:n puheenjohtaja</i>	
 <i>Professori Matti Kotirannan juhlapuhe Bysantin päivillä 16.3.2012 –</i>	
Katsaus menneisiin vuosiin	2
<i>Matti Kotiranta</i>	
 Istanbulin bysanttilaiset kirkot nykyturkkilaisessa kontekstissa ja	
konstantinopolilainen <i>workshop</i>	9
<i>Hanna-Riitta Toivanen-Kola</i>	
 <i>Hyvä hallinto vs. vaiettu menneisyys. Rooman keisariaika käytännön</i>	
esimerkkinä Bysantissa	15
<i>Kai Juntunen</i>	
 ”Sodankäyntikulttuureja” vertailemassa. Sodankäynti Egeanmeren	
alueella neljännestä ristiretkestä 1400-luvun alkuun	19
<i>Juho Wilskman</i>	
 Kutsu kollokvioon <i>Crossing the Borders between East and West in Early Modern</i>	
<i>Europe. Mercenaries and Exchange of Ideas in Early Modern Europe</i>	

Palkkasotureista ja kronikoista

Bysantin tutkimuksen seura täyttää tänä vuonna 30 vuotta. Tapahtumaa juhlimme seuran vuosikokouksen yhteydessä maaliskuussa, jossa myös emeritus puheenjohtaja Matti Kotiranta kertoi seuran menneistä vuosista sekä Hanna-Riitta Toivanen-Kola esitelmöi aiheesta *Istanbulin bysanttilaiset kirkot nykyturkkilaisessa kontekstissa ja konstantinopolilainen ”workshop”*. Yhteenvedot esitelmistä on tavanmukaisesti julkaistu tässä numerossa yhdessä kahden nuoren suomalaisen tutkijan väitöskirjateemojen esittelyartikkelin kanssa.

Juhlavuoden kunniaksi järjestämme peräti kaksi kansainvälistä kollokviota Helsingissä. Ensimmäinen näistä on nimeltään *Crossing the Borders between East and West in Early Modern Europe. Mercenaries and Exchange of Ideas in Early Modern Europe*. Kollokvion aiheena on ihmisten ja vaikutteiden liikkuvuus idän ja lännen välillä 1600- ja 1700-luvun Euroopassa. Nykyisen Kreikan alue oli tässä keskeinen Venetsian ja Osmanivaltakunnan jatkuvien sotien takia. Venetsian sotajoukoissa palveli suuri määrä länsieurooppalaisia sotilaita, joista tunnetuin oli ruotsalainen kreivi Otto Wilhelm von Königsmarck, Venetsian maajoukkojen komentaja. Hänen käskystään Akropolista pommitettiin venetsialaisten piirityksen yhteydessä vuonna 1687, minkä seurauksena Parthenon kärsi mittavia tuhoja. Monia muitakin ruotsalaisia ja suomalaisia osallistui näihin sotiin, ja osa heistä palasi kotiin tuoden mukanaan uusia vaikutteita.

Kollokvio *Crossing the Borders between East and West in Early Modern Europe* järjestetään 8. marraskuuta Tieteiden talolla yhteistyössä Bysantin tutkimuksen seuran, Suomen 1700-luvun tutkimuksen seuran ja Suomen Ateenan-instituutin kanssa.

Ajallisesti liikumme jälkibysanttilaisessa maailmassa, mutta kuten monesti aikaisemminkin on todettu, Bysantin tutkimus voidaan - ja pitäisikin seuran mielestä - nähdä mahdollisimman laajana kokonaisuutena sekä ajallisesti että maantieteellisesti.

Bysantin tutkimuksen seura järjestää 24.–25. tammikuuta 2013 yhteistyössä Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin, Glossan, Suomalaisen kirjallisuuden seuran ja Venäjän

kansalliskirjaston kanssa toisen kansainvälisen kollokvion nimeltään *Past and Present in Medieval Chronicles*. Tässä kollokviossa keskustellaan keskiaikaisista kronikoista historiallisina lähteinä. Mukana on esitelmiä sekä myöhäisantiikkisista, bysanttilaisista, varhaisvenäläisistä että länsieurooppalaisista kronikoista.

Kronikkakollokvioon saatte vielä erillisen kutsun sähköpostitse (alustava ohjelma löytyy www.helsinki.fi/collegium/events/chronicles/programme.html). Kutsu kollokvioon *Crossing the Borders between East and West in Early Modern Europe* löydätte taas tämän lehden takakannesta. Toivottavasti mahdollisimman moni teistä juhluvuotemme merkeissä pystyy osallistumaan näihin erittäin mielenkiintoisiin kollokvioihin!

Björn Forsén
BTS:n puheenjohtaja

Professori Matti Kotirannan juhlapuhe Bysantin päivillä 16.3.2012

Katsaus menneisiin vuosiin

Arvoisa juhlayleisö!

Ensinnäkin haluan omasta ja edustamani Itä-Suomen yliopiston puolesta onnitella lämpimästi 30-vuotistaivaltaan juhlivaa Bysantin tutkimuksen seuraa!

Onnentoivotuksiin on todellakin aihetta. Melko piskuisesta Bysantin ja sen kulttuuriperinteestä kiinnostuneiden tutkijoiden ja asian harrastajien joukosta – eräänlaisesta nyrkkipajasta – on vuosien saatossa kasvanut maahamme vakavasti otettava Bysantin tutkijoiden valiojoukko, jonka päämaja sijaitsee ei vähemmässä paikassa kuin Tieteiden talossa. Tästä olemme kiitollisuuden velassa seururan emerituspuheenjohtaja FT Paavo Hohdille, joka toimi 1990-luvulla Kulttuurirahaston yliasiamiehenä ja jättäessään BTS:n puheenjohtajuuden järjesti vuoden 1997 lopulla seuralle tilat Tieteiden talosta. Pöytäkirjassa 17. joulukuuta tästä tärkeästä virstanpylväästä todetaan hieman lakonisesti:

”Seura on saanut oman toimipisteen Tieteiden talosta ja voi käyttää sen toimistopalveluja, kuten tietokonetta ja arkistotilaa”.

Kuluneiden 30 vuoden aikana BTS on järjestänyt lukuisia kansallisia esitelmätilaisuuksia ja kansainvälisiä symposiumeja, jotka tunnemme paremmin nimellä Bysantin päivä. Bysantin päivä on järjestetty perinteisesti lokakuussa, ja se on ollut samalla myös seuran perinteinen syyskollokvio. Seura on perustanut myös kansainvälisesti tunnetun bysantinistiikan kausijulkaisun *Acta Byzantina Fennican*, josta on tullut Skandinavian suurin ja kaunein alan julkaisu – tästä lienemme kaikki yhtä mieltä. *Actaa* ja sen edeltää *Byzantium and North – Acta Byzantina Fennicaa*, on tähän asti ilmestynyt 13 nidettä.

Siirryttyäni 2004 Joensuun yliopiston teologisen tiedekunnan, nykyisen Itä-Suomen yliopistoon teologian osaston kirkkohistorian professoriksi, tiivis yhteys seuran toimintaan katkesi jättäessäni puheenjohtajan tehtävät 2008; ei kuitenkaan aivan, sillä napanuorana on toiminut seuran mainio jäsenlehti *Skholion*, jonka 12. vuosikerta alkoi kuluvana vuonna. *Skholionin* välityksellä olen saanut iloita Bysantin ilosanoman leviämisestä ja niistä lukuisista uusista, tieteenalan nuorten tutkijoiden avauksista, jotka ovat liikkuneet Bysantin historian, klassisen filologian, taidehistorian tai Venäjän ja ortodoksisen kulttuurin tutkimuksen alueella. Kun katsoo tuoretta *Skholionin* numeroa (1/2012) tämän voi jälleen kerran todeta! Vai mitäpä sanotte seuraavista aiheista: ”Vallankaappaja, äiti, ’toinen nainen’ ja *desoina hatun* – Trebizondin naisia Mikael Paneroksen kronikassa”, ”Pyhiinvaellus elämäntapana: Kreikkalainen naisluostari pyhiinvaelluskohteena” tai ”Lauserakenteen monimutkaisuus kirjallisen tyylin mittarina bysanttilaisissa teksteissä”. Seura on saanut myös arvoisensa ja aktiivisen puheenjohtajan historian dosentti Björn Forsénista, jolle toivotan kollegiaalisesti mitä parhainta jatkoa seuran puheenjohtajana. *Summa summarum*: Edellä sanotun valossa meillä on tänä iltana todellakin syytä juhlaan!

Mutta sitten itse asiaan! Kun seuran yksi kantavista pilareista Mika Hakkarainen soitti minulle alkuvuodesta, sovimme, että entiset puheenjohtajat – Heikki Kirkinen, Paavo Hohti ja allekirjoittanut – käyttäisivät kukin puheenvuoron omasta kaudestaan. Suostuin oitis, mutta en arvannut, että olisin tänä iltana ainut puheenvuoron käyttäjä.

Kun sitten sain runsas viikko sitten tiistaina sähköisesti virallisen vuosikokouskutsun, jossa todetaan juhlavasti, että ”Matti Kotiranta luo katsauksen seuraan menneisiin vuosiin”, tunsin kosmista huimausta. Pelkään pahoin, että muistikuvani puheenjohtajakauteni alkuvuosista, vuodesta 1996, jolloin tulin seuran varapuheenjohtajaksi ja sitten puheenjohtajaksi vuonna 1998, ovat osin hataria. Muistelen siis kauttani BTS:ssä ”niin kuin sen muistan”. – Ehkäpä parhain päin, mutta huumoria kaihtamatta.

Yksi asia on puheenjohtajan ominaisuudessa menneistä vuosista jäänyt mieleen ylitse muiden: ja se on ollut jatkuva rahan tarve ja niukkaakin niukempi budjetti, jolla seura on Bysantin tutkimusta tässä maassa vienyt eteenpäin. Kokouksissa keskusteltiin tavan takaa niistä erilaisista rahoituskanavista, joilla BTS voisi hankkia varoja *Acta Byzantina Fennican* kustantamiseksi. Se, miten ydintoimintoja pyöritettiin niukalla budjetilla, on ollut näin jälkikäteen ajatellen pienoinen ihme ja pitkälti seuran rahastonhoitajien ansiota, jotka ovat tehneet työtä talkooperiaatteella. Tässä haluan erityisesti mainita arkkitehti Tuula Majurisen, joka toimi seuran rahastonhoitajana jo Paavo Hohdin puheenjohtajakaudella aina vuoteen 2004 asti ja ilman pienintäkään rahallista korvausta. Muistelen, että ainoa panostuksemme oli kirjanpito-ohjelman hankkiminen Tuulalle, jotta hän pystyi tekemään kirjanpidon TSV:n edellyttämällä tavalla. Myöskin René Gothónin ja Hannu Kilpeläisen panos *Acta Byzantina Fennican* toimittamisessa talkootyönä oli puheenjohtajakaudellani erittäin merkittävä. Tätä tointa on jatkanut vuodesta (12.12.) 2001 omistautuneesti Mika Hakkarainen.

Seuran varhaisista vuosista – siis Heikki Kirkisen ja Patrick (Pata) Bruunin puheenjohtajakausista – minulla ei ole luonnollisestikaan ole tietoa. Edeltäjäni Paavo Hohdin kaudesta, joka ulottui 1980-luvun puolestavälistä vuoteen 1997, olen lukenut toimintakertomusten välityksellä ja niistä muodostuu kuva ydinryhmästä, jossa puheenjohtajana toimi Paavo Hohti, varapuheenjohtajana Heikki Kirkinen, jäseninä Patrick Bruun, René Gothóni, TI Haapalainen, Gunnar af Hällström ja sihteerinä Mitro Repo; ja sittemmin vuodesta 1994 Hanna-Riitta Toivanen ja vuodesta 1997 Ritva Huttunen. 2000-luvulla sihteerin tehtävää on hoitanut Sanna Ilaria Kittelä.

Hohdin kaudelta mainitsen muutamia seminaareja, jotka kuvaavat millaisilla teemoilla tuolloin Bysantin tutkimusta avattiin: Vuonna 1992 järjestettiin Helsingissä Bysantti-seminaari aiheesta ”Bysantin ja Balkanin historiaa”. Luennoitsijoina olivat Paschallis Kitromilides, Mary Constantoudakis, Johannes Salminen ja Jouko Linstedt. Vastaavasti vuonna 1993 Valamossa pidettiin Bysantti-seminaari aiheesta ”Bysantin kirkko ja kulttuuri”, jossa luennoitsijoina olivat Johannes ja Hilikka Seppälä, Pauli Annala, Mika Hakkarainen, Agneta Ahlqvist, TI Haapalainen, Ismo Pellikka, Jouko Martikainen ja Gunnar af Hällström. Kaikki meille vanhemmalle sukupolvelle tuttuja nimiä! Mielenkiintoinen avaus oli myös vuosina 1994–1995 Sibelius-Akatemian koulutuskeskuksen kanssa järjestetty ja neljänä viikonloppuna toteutettu Bysantti-aiheinen kurssi, jossa luentoja pitivät Paavo Hohti, René Gothóni, Tuula Majurinen ja Hanna-Riitta Toivanen.

Hohdin aikana hallitus kokoontui 2–3 kertaa vuodessa ja maksaneita jäseniä oli vuosien 1992, 1994 ja 1997 syklissä 90, 74 ja 93. Kun tulin puheenjohtajaksi vuonna 1998 jäsenmäärä oli 83.

Oman vara- ja varsinaisen puheenjohtajakauteni kansainvälisistä seminaareista on jäänyt mieleen erityisesti vuoden 1996 seminaari ”Bysantti ja Venetsia” ja ulkomainen luennoitsijamme, professori John F. Barker Wisconsinin yliopistosta. Barker oli säveltäjä Carl Nielsen- ja Sibelius-fani ja sattui, että pääsimme vierailemaan erityisjärjestelyin Ainolassa 12. lokakuuta, jolloin Ainola oli suljettu. Barker oli paitsi loistava luennoitsija ja huumorimies, myös hyvin sharmantti herrasmies, joka lumosi käsisuudelmillaan oppaanamme Ainolassa toimineen keski-ikäisen lady. Vieraanvaraisuutta osoitimme myös Barkerille, kuten monille muillekin luentovieraillemme Seurassa tavaksi tulleen käytännön mukaan siten, että puheenjohtajat kutsuivat esitelmöitsijöitä usein myös koteihinsa familiarimpaan ympäristöön.

Muita mieleenpainuvia ulkomaisia luennoitsijavieraita Bysantin päivässä ovat olleet George Majeska, Graham Speak ja Paul Stephenson Oxfordista, Alice-Mary Talbot (Dumberton Oaksista), joka alusti 8.10.2001 aiheesta ”Female Pilgrimage in Late Antiquity and Byzantine Era”. Hän vieraili illemmalla myös kodissamme Nuottaniemessä koko BTS:N hallituksen kanssa ja tuo ilta on ollut mieliinpainuva sikäli, että vieläkin

muistan, että loihdimme yhdessä tuolloisten BTS:n naisten – Julia Burmanin, Janet Lindblomin ja Mari Johanna Rahkalan kanssa varsin runsaan juhlaillallisen, jonka jäänteitä murustin vielä seuraavan viikonkin.

Hieno oli myös vuoden 2002 symposium, jolloin teemana oli ”Huumori Bysantissa” ja luennoitsijana oli, ei vähempi kuin itse John Haldon teemalla ”Laughing all the way to Byzantium: Humour and the everyday in the Eastern Roman World.”

Vuonna 2003 teemana oli ”Roomalainen oikeus Bysantissa” ja pääesitelmöitsijöinä kaksi kansainvälisesti erittäin arvostettua roomalaisen lain tuntijaa, professori Bernard Stolte Groningenin yliopistosta ja tri. Ludwig Burgman Max-Planck-instituutista. Stolte alusti aiheesta ”Is Byzantine Law Roman Law?” ja Burgmann jatkoi teemalla ”The Reception of Byzantine law in the Slavic Countries”. Tilaisuuteen osallistui huomattava eturivin yliopistojuristien joukko, joita oli paikalla kymmenkunta Jukka Kekkosesta aina Gaius Tuoriin.

Vuoden 2005 seminaari omistettiin Bysantin naiselle ja pääesitelmöitsijänä oli Ioili Kalavrezou Harvardin yliopistosta Dumberton Oaksista aiheenaan ”Byzantine Women in the Light of Archeology”. Hänen esitystään täydensivät omat naisbysantinistimme, tuolloinen sihteerimme Sanna Kittelä Anna Komnena -esitelmällään ja Mari-Johanna Rahkala kreikkalaisia naisluostareita koskevalla esityksellään.

Puheenjohtajakauteni joutsenlaulu – ja eräänlainen kulminaatiopiste – oli vuoden 2006 Bysantin päivä, jonka teemana oli ”Bysantti ja filosofia” ja pääesitelmöitsijöinä Bysantin filosofiaan erikoistunut tri. Katerina Ierodiakonou Ateenan teknisestä yliopistosta aiheenaan ”Rationality and Revelation in Eleventh and Twelfth Century Byzantium”. Toinen esitelmöitsijä oli opettajani, akatemiaprofessori Simo Knuuttila, joka esitelmöi aiheesta ”Emootiot Johannes Climakuksen ja Simeon Uusteologin ajattelussa”. Yliopisto lehti (13/2006) esitteli Tähtivieras-juttusarjassa varsin näyttävästi luentovieraamme Katerina Ierodiakonoun.

Nämä reunamerkinnyt BTS:n järjestämistä Bysantin päivistä antavat mielestäni oivan kuvan siitä, kuinka kansainvälisesti merkittävää tutkimusta olemme voineet tarjota suomalaisille alan harrastajille. Henkilökohtaisesti nämä vierailut ovat olleet minulle

puheenjohtajana – kuten varmasti kaikille BTS:n aktiiveille – hyvin mieleenpainuvia ja olen iloinen siitä suurenmoisesta tuesta, jota sain omana puheenjohtajakautenani silloiselta hallitukselta. Siitä haluan kiittää teitä kaikkia vielä tänään seuramme juhlapäivänä lämpimästi.

Seuran julkaisutoiminnasta on paikallaan sanoa vielä muutaman sana. Hyvin merkittävä Bysantin tutkimuksen julkaisufoorumi on ollut Acta Byzantina Fennica. Sen korkeasta toimituksellisesta tasosta ovat vastanneet päätoimittajat René Gothoni ja Mika Hakkarainen ja voi sanoa, että se on ollut seuramme paras käyntikortti ulospäin, niin kansainvälisesti kuin kansallisesti.

Merkittävää oli myöskin seuran jäsenlehden *Skholionin* perustaminen vuonna 2000 jäsenkirjeiden tilalle. *Skholionia* toimitti aluksi, kukapa muu kuin Mika Hakkarainen ja vuodesta 2005 lehti sai uuden pirteän päätoimittajan Meri Päivärinteestä, joka toimi tehtävässä puheenjohtajakauteni loppuun. *Skholionista* kannattaa vielä mainita, että sen kannessa on taiteilija Alexander Wikströmin suunnittelema riikinkukkoembleemi. Muita Wikströmin suunnittelema embleemiehtotuksia olivat akvedukti ja bysantilaisen kirkon kupoli. Näistä kolmesta ehdotuksesta hallitus valitsi yksimielisesti 24.2.2000 embleemiksi sivuttaisasennossa vastakkain kuvatut riikinkukot, jotka siis komeilevat tänäkin päivänä *Skholionin* kannessa.

Suurin yksittäinen ponnistus puheenjohtajakaudellani oli John Haldonin Bysantin historian yleisteoksen *Byzantium: A History* kääntäminen suomeksi. Vuonna 2001 hallitus päätti kohottaa seuran näkyvyyttä aloittamalla ulkomaisten julkaisujen käännöstoiminnan. Projekti aloitettiin samana vuonna ja kääntämiseen haettiin apurahaa Kulttuurirahastolta, Alfred Kordelinin rahastolta, Aaltosen säätiöltä ja Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarojen valtuuskunnalta. Näistä Alfred Kordelinin säätiö myönsi käännöskuluihin 10 000 mk ja kääntäjäksi valittiin Kaisa Sivenius. Tästä projektista uhkasi tulla iäisyysprojekti! Useamman kerran eri vuosien toimintakertomuksissa mainitaan ”John Haldonin teoksen *Byzantium. A History* käännösprojekti etenee hitaasti, mutta varmasti”. Teoksen piti ilmestyä Gaudeamuksen kustantamana jo 2008, mutta julkaisutilaisuus venyi lukuisten tarkastusten vuoksi 20. huhtikuuta 2010 ja

julkaisutilaisuus pidettiin Kulttuurien Museossa tennispalatsissa. Suurin kiitos projektin loppuunsaattamisesta kuuluu FL Mika Hakkaraiselle. Tästä lämmin kiitos!

Seuran kansainvälisestä toiminnasta voi todeta sen, että seuran jäsenet ovat aktiivisesti osallistuneet – ja usein jopa omin esityksin – kansainvälisen kattojärjestömme AIEB:n (Association internationale des études bysantines) kansainvälisiin bysantinistiikan konferensseihin; puheenjohtajakautenani Kööpenhaminan, Pariisin ja Lontoon konferensseihin. Osallistuminen AIEB:n on erityisen tärkeää, koska se antaa – kuten puheenjohtajamme Björn Forsén toteaa tuoreessa *Skholionissa* (1/2012) – ”meille mahdollisuuden vaikuttaa kansainvälisiin tiedepoliittisiin päätöksiin Bysantin tutkimuksen alalla”. Se, mitä AIEB voisi tehdä enemmän Bysantin tutkimuksen puolesta, on olennainen kysymys, kuten Björn aivan oikein kysyy *Skholionissa*.

Mainitseematta ei voi myöskään jättää BTS:n ja ns. GOPAL-projektin yhteistyötä, joka starttasi heinäkuussa (30.7.) 2003. GOPAL-tutkimushankkeen tehtävänä on ollut Aleksandrian kreikkalais-ortodoksisen patriarkan kirjaston käsikirjoitusten ja varhaisten painotuotteiden pelastaminen, säilyttäminen ja tutkiminen. Projektin tavoitteena oli myös kirkkorakennuksen peruskorjaus moderniksi kirjastoksi, johon kuuluivat modernit turvajärjestelyt sekä elektroniset valmiudet. GOPAL:n kodiologinen tutkimus, konservointi ja digitointi kuuluivat prof. Jaakko Frösenin johtamaan Helsingin yliopiston huippuyksikköön ”Antiikin ja keskiajan kreikankieliset asiakirjat, arkistot ja kirjastot”.

GOPALIN välistä yhteistyötä hoitamaan seuran hallitus valtuutti ensin seuran jäsenen merkonomi Anja Hakosen. Vaikka projektille oli jo tiedossa patriarkaatin (Hänen autuutensa Petros VII) taloudellinen tuki, ulkoministeriö ei valitettavasti myöntänyt tuolloin hankkeelle tukea. Sittemmin hallituksen jäsen Mika Hakkarainen on osallistunut usean vuoden ajan ja itse asiassa käytännössä vastannut projektipäällikkönä kodifiointityöstä, restauroinnista ja digitoinnista. Tämä projekti päättyi viime vuoden vaihteessa. Mainittakoon vielä että seura on toimittanut Aleksandrian kirjastolle lahjoituksena koko *Acta Byzantina Fennica* -julkaisusarjan.

Näillä muisteloilla haluan toivottaa juhlivalle seuralle mitä parhainta menestystä Bysantin ilosanoman julistamisessa ja toivottaa bysanttilaisen kirkollisen perinteen mukaisesti seuralle Monia armorikkaita vuosia!

Jos minulla olisi sampanjalasi nostaisin sen seuralle sanoin *Vive la Companie! Vive la Societe Finnlanaise des Etudes Byzantines!*

Matti Kotiranta,

BTS:n pj. vuosina 1998-2007

Istanbulin bysanttilaiset kirkot nykyturkkilaisessa kontekstissa ja konstantinopolilainen workshop

FT Hanna-Riitta Toivanen-Kola

Konstantinopolilainen *workshop*

Istanbulin kaupunkikuvassa näkyy muutamia entisiä bysanttilaisia kirkkoja vaikka ne ovatkin yhtä lukuun ottamatta muussa kuin alkuperäiskäytössään. Voidaankin kysyä, mikä on näiden bysanttilaisten kirkkojen rooli nykyturkkilaisessa kontekstissa. Samalla voidaan pohtia, mikä oli aikanaan laajalle levinnyt Konstantinopolin arkkitehtuurikoulukunta tai, kuten nykytutkimus mieluummin määrittelee, konstantinopolilainen *workshop*.

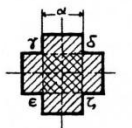
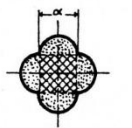
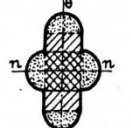
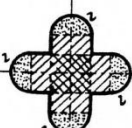
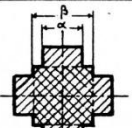
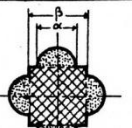

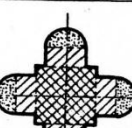
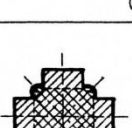
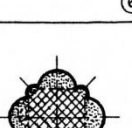
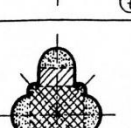
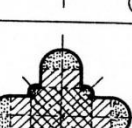
Ainoa Istanbulissa säilynyt kirkko, jota ei koskaan muutettu moskeijaksi, on Neitsyt Marian kirkko Panagia Panagiotissa eli Muchliotissa. Sen turkinkielinen kutsumanimi Kanlı Kilise eli Veren kirkko johtuu siitä, että sen lähellä olevalla kummulla kerrotaan

Konstantinopolin valloituksen yhteydessä käydyn verisimmät taistelut. Panagia Panagiotissan kupolin laella on hento risti toisin kuin moskeijoiksi muutetuissa kirkoissa, joita kattaa puolikuu tai sen korvaava rengas.

Panagia Panagiotissa oli alun perin pohjakaavultaan neliapilaa muistuttava *tetrakonkki* eli *nelimöinen*. Tarkkaan ottaen se oli *dodekakonkki*, sillä neliapilan jokaisessa neljässä lehdessä oli kolme ulkonemaa. Kolme kerrottuna neljällä tekee 12 – *δώδεκα*.

Alkuperäinen pohjaratkaisu oli mahdollisesti rakennettu jo 800-luvulla, mutta kirkkoa on suurennettu aikojen saatossa. Kupolin lähes ”arkaainen” sylinterimäinen ulkoasu puhuu osaltaan aikaisen ajoituksen puolesta. Istanbulissa *tetrakonkkeja* on säilynyt vain kaksi, joista toinen on keskustan ulkopuolella Prinssisaarilla. *Tetrakonkkeja* on kirjallisten lähteiden mukaan ollut kaupungissa enemmän, ja niitä löytyy myös provinseista (Kuva 1).

Kuva 1. Panagia Panagiotissa oli alkuperäisasussaan tyyppiä AT 2. Lähde: Pasadeos.

ΤΥΠΟ ΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΤΕΤΡΑ ΚΟΓΧΩΝ ΣΤΑΥΡΟ ΕΙΔΩΝ ΧΡΙΣΤ. ΚΤΗ ΡΙΩΝ.	ΣΤΑΥΡΟ ΕΙΔΗΣ ~Σ~	ΣΤΑΥΡΟ ΤΕΤΡΑ ΚΟΓΧΟΣ ~ΑΤ~	ΗΜΙΣΥΝΘΕΤΟΣ ΤΕΤΡΑΚΟΓΧΟΣ ~ΗΤ~	ΣΥΝΘΕΤΟΣ ΤΕΤΡΑΚΟΓΧΟΣ ~ΣΤ~
	 ①	 ②	 ③	 ④
~α~ ΜΕΤΑ ΜΕΓΑ ΛΥ ΤΕΤΡΑ ΓΩΝΙΑ	 ⑤	 ⑥	 ⑦	 ⑧
~β~ ΜΕΤΑ ΔΙΑΓΩ ΝΙΩΝ ΚΟΓΧΑ ΡΙΩΝ	 ⑨	 ⑩	 ⑪	 ⑫

Kristillisten tetrakonkkien typologia Aristides Pasadeosin mukaan.

Istanbulin bysanttilaisten jäännösten tutkimus on ollut pitkään lähinnä ulkomaisten tahojen varassa, tai ne on toteutettu turkkilais-ulkomaisena yhteistyönä. Yksi näistä projekteista oli entisen Panagia Kyriotissa -kirkon arkeologinen inventointi ja restaurointi Komnenusten ajan asuun Cecil A. Strikerin ja Doğan Kubanin johdolla. Työskentely kesti kaiken kaikkiaan kymmenen vuotta. Samalla restauroitiin tuon pian vuoden 1453 valloituksen jälkeen moskeijaksi muutetun kirkon minareetti ja mihrab.

Useita Istanbulin vanhoja kirkkoja on ikävä sanoa, ”restauroitu” kovakouraisesti. Näitä ovat mm. Trullon Pyhän Johannes Edelläkävijän kirkko, Konstantinus Lips–luostarin kaksoiskirkko Fenari Isa Camii ja Myrelaion, jotka kaikki toimivat nykyään moskeijoina. Myrelaion on muurattu kätketyn tiilen tekniikalla, joka oli yksi Konstantinopolin koulukunnan tunnusmerkkejä. Tällä tekniikalla, jossa joka toinen vaakasuora tiilikkerros muurattiin umpeen laastin sekaan, joka toisen jäädessä näkyviin saatiin aikaan raidallinen ja samalla hyvin esteettinen vaikutelma. Kätketyn tiilen tekniikka levisi erilaisina sovelluksina Balkanille, kuten esim. Hortiatiin Kreikan Makedoniaan (Kuva 2), ja Kiovaan matkustelevien pääkaupunkilaisten mestareiden mukana. Kiovan ruhtinas Vladimirin omaksuttua kristinuskon matkusti ruhtinaskuntaan bysanttilaisia kirkonrakentajia.

Monia muitakin arkkitehtuuri-innovaatioita vietiin Bysantin pääkaupungista provinsseihin ja niiden ulkopuolelle Länsi-Eurooppaan ja muinaisvenäläisiin ruhtinaskuntiin. Näitä ovat olleet tietyt kirkkotyypit sekä erilaiset muuraus- ja koristelutekniikat. Monet konstantinopolilaisen *workshopin* innovaatiot ovat säilyneet muualla kuin sittemmin tuhotussa entisessä pääkaupungissa *in situ*. Näitä ovat mm. kahdella tai neljällä pylväällä tuettu eteishalli eli *lite*, sekä kahdeksankulmaiselle kannatusjärjestelmälle tuettu oktagonikirkko, jollaisia ei ole säilynyt Konstantinopolissa.

Viime vuosina ovat turkkilaiset arkeologit aktivoituneet ja itsenäistyneet bysanttilaisten kirkkojen, luostareiden ja linnoitusten tutkijoina. Tutkimuslupia ja rahoitusta on Turkissa myönnetty hankkeille, joiden läpivieminen ei pari vuosikymmentä sitten olisi tullut kysymykseenkään. Yksi näistä on Bospori-projekti, jota johtaa professori Asnu Bilban-Yalçın. Projekti selvittää perusteellisesti Bosporin rannalla sijaitsevan bysanttilaisen

linnoituksen arkeologisen menneisyyden. Toiseen projektiin Bosporin rannalla ei saatu tutkimuslupaa – ainakaan vielä, sillä kohde sijaitsee strategisesti merkittävässä paikassa sotilasalueella.

Kuva 2. Kätketyn tiilen tekniikkaa kaarissa, Metamorfosis, Hortiati. ©Hanna-Riitta Toivanen-Kola.

Istanbulin kreikkalainen vähemmistö ja pogromi, *Eylül Olayları*

Konstantinopolin kirkkojen kohtalo liittyy saumattomasti kaupungin kreikkalaisvähemmistön vaiheisiin. Osmaaniensa aikana kristityille määrättiin maksettavaksi *djizja*-vero. Uusien rakennettavien kirkkojen tuli olla matalia, kupolittomia ja mahdollisimman huomaamattomia rakennuksia. Sen sijaan kupolit omaksuttiin moskeija-arkkitehtuuriin. Rajoituksista huolimatta toisuskoiset saivat toimia, ja harjoittaa uskontoaan.

Toistaiseksi viimeinen kreikkalais-turkkilainen sota käytiin vuosina 1919–22 ja se huipentui Smyrnan tuhoon. Sodan jälkeen toimitettiin Lausannen sopimuksen mukainen väestönvaihto: Turkin kreikkalaisia vaihdettiin Kreikassa asuviin turkkilaisiin ja muihin muslimeihin. Osapuulleen 380 000 – 400 000 Kreikan alueella asuvaa muslimia vaihdettiin noin 1 100 000 – 1 500 000:een Turkin alueella asuvaan kristittyyn. ”Kreikkalaisuus” tai ”turkkilaisuus” määriteltiin uskonnon eikä kansallisuuden perusteella. Siksi Turkissa asuvat armenialaiset, syyrialaiset, venäläiset ja romanialaiset ortodoksit siirrettiin Kreikkaan, kun taas kreikkaa puhuvat Kreetan muslimit, joiden esi-isät olivat kääntyneet islamiin 1600-luvulla, siirrettiin Turkkiin. Väestönvaihtoa tarkasteltaessa on huomioitava sekin, että kreikkalais-turkkilaisen sodan aikana oli osa väestöstä jo paennut Turkista.

Istanbulin kreikkalaiset ja läntisen Thraakian turkkilaiset eivät kuuluneet Lausannen sopimuksessa siirrettäväksi määrättyyn ryhmään, eivätkä myöskään kahden Egeanmeren saaren, Imbroksen ja Tenedoksen (Bozcaada ja Gökçeada) asukkaat. Väestönvaihdon poliittista ongelmallisuutta lisäsi se, että Lausannen sopimuksessa 1923 oli taattu Konstantinopolin kreikkalaisvähemmistön oikeudet. Uudessa Turkin tasavallassa toimi vuosina 1923–45 kemalistinen yksipuoluejärjestelmä. Vallitsevaksi tuli sekulaari kemalismi, joka vastusti kaikkea etnisyyttä, sekä eri yhteiskuntaluokkien tai uskonnon tuomista julkisuuteen. Kalifaatti lakkautettiin ja uskonto otettiin valtion valvontaan. Vuonna 1934 säädetty laki kielsi kirkonmiehiä esiintymästä papinkaavussa ulkona. Vuoden 1942 ylimääräinen omaisuusvero *varlık vergisi* suunnattiin ei-muslimille. Prinssisaarilla sijaitseva Halkin patriarkaalinen teologinen seminaari, joka oli kansainvälisestikin arvostettu, suljettiin 1971. Samoin Armenian kirkon ylläpitämä pappisseminaari lakkautettiin 1974.

Istanbulin kreikkalaisen vähemmistön lähes täydellistä katoamista ei ole paljoakaan tutkittu eikä käsitelty julkisuudessa. Ensimmäistä kertaa valkokankaalla se tapahtui vuonna 2009 elokuvassa *Güz sancısı, Syksyn haavat*. Elokuva käsittelee Istanbulin pogromia, terroriyötä joka toteutettiin syyskuun 6–7. päivän välisenä yönä 1955. Se pohjautuu Yılmaz Karakoyunlun kirjoittamaan samannimiseen romaaniin. Istanbulin pogromi eli Syyskuun tapahtumat, *Eylül Olayları*, merkitsi käytännössä Istanbulin

kristillisen kreikkalais-roomalaisen kulttuurin tuhoa. Vähemmistö päätti pelkonsa tähden muuttaa maasta.

Güz sancısı on taide-elokuva. Se mistä ei ole voitu julkisesti keskustella, tuodaan esiin taiteen keinoin. Valot, värit, asusteet ja arkkitehtuuri luovat väkevää 1950-luvun Istanbulin tunnelmaa. Kirjan ja elokuvan keskiössä on turkkilais-kreikkalainen rakkaustarina, jonka päähenkilöt muodostavat yhteiskunnallisesti muutenkin sopimattoman parin: menestyvä nuori yliopistopoliitikko ja isoäitinsä markkinoima yleinen nainen.

Mutta mitä oli pogromin taustalla? Pogromin organisoi hallituksen koalitio *derin devlet*. Hankkeen johtajana oli pääministeri Ali Adnan Menderes, apurinaan ulkoministeri. Anatoliasta rekrytoitiin 300 000 miestä toteuttamaan väkivaltainen suunnitelma. Tapahtumasarjan taustalla oli riita Kyproksen hallinnasta. Turkki osallistui Lontoossa 1955 pidettyyn konferenssiin, jossa käsiteltiin Kyproksen kysymystä. Kyproksen turkkilaisväestö ja Turkin edustajat olivat sitä mieltä, että Britannian vetäytyessä saarelta olisi se liitettävä Turkkiin. Turkissa haluttiin korostaa tätä järjestämällä Istanbulin kreikkalaisväestöä vastaan salassa valmisteltu hyökkäys syyskuun 6–7. päivien välisenä yönä. Pogromin takana oli Turkin armeijan alainen Sotatoimien erityisvirasto (ÖHD).

Kirja ja elokuva ovat osoituksena siitä, että syksyn 1955 pogromia ja Istanbulin kreikkalaisvähemmistön kohtaloa on sittenkin tarve käsitellä. Vuosisatojen kuluessa Konstantinopolin turkkilaiset ja kreikkalaiset olivat vähitellen tottuneet elämään ja toimimaan keskenään, sekä oppineet toistensa kielestä ja kulttuurista. Elokuvasa kipeän aiheen, pogromin, käsittely on toteutettu taiteen keinoin. *Syksyn haavat* on herättänyt myönteistä mielenkiintoa niin Turkissa kuin Kreikassakin, ja se on aikaansaanut keskustelua pitkään vaietusta aiheesta, josta muualla Euroopassa ei edes olla tietoisia.

Kirjoitus perustuu Bysantin Tutkimuksen seuran 30-vuotisjuhlaesitelmään 16.3.2012.

Hyvä hallinto vs. vaiettu menneisyys.

Rooman keisariaika käytännön esimerkkinä Bysantissa

FM Kai Juntunen (Helsingin yliopisto, klassillinen filologia)

Bysantin keisarikunnan roomalainen menneisyys määritteli hyvin pitkälle valtakunnan käsityksen itsestään, mutta tarkempi tietoisuus tästä menneisyydestä hiipui jo varhaisbysanttilaisella kaudella, kun kirjallinen kulttuuri kuihtui Bysantin käydessä eloonjäämiskamppailua ensin persialaisia ja sittemmin islamin nousua vastaan. Kirjallisten harrasteiden elpyminen alkoi kunnolla vasta 800-luvulla valtakunnan löytämän sisäisen eheyden ja ulkoisten paineiden väistymisen myötä. Tällöin kuitenkin niin antiikin tuntemus kuin myös antiikin kirjallisuuden yleinen saatavuus olivat jo lähes kadonneet.

Keski-Bysantin kulttuurillinen renessanssi loi edellytykset niin uudistuneelle kiinnostukselle antiikin tapahtumia kohtaan kuin myös itse tiedon saatavuudelle. Kuitenkin yhteiskunnan käytyä läpi kokonaisvaltaisen muodonmuutoksen, olivat sen kirjalliset intressit muuttuneet ja sen myötä myös menettelytavat antiikin kirjallisuuden suhteen. Nyt antiikin kirjallisuuden lukeminen alkuperäisessä muodossaan jäi harvempien sivistyneistön edustajien harrastukseksi ja suuremman yleisen mielenkiintoa tyydyttämään syntyi uudenlainen bysanttilainen lyhennelmäkirjallisuuden laji.

Läpi Bysantin historian oli aina ollut kronikoita, jotka kertoivat lakonisesti tapahtumista muutamalla lauseella tai varsinaista historiankirjoitusta, joka käytti antiikin kirjallisuutta lähteenään, mutta kirjoitti tapahtumista omin sanoin. Nyt yleistyneessä antiikin historiaa käsittelevässä kirjallisuudessa antiikin lähteitä lainattiin enimmäkseen suoraan *ad verbatim* ja valikoitujen otteiden väliin kirjoitettiin ainoastaan tarvittaessa lyhyitä yleisluontoisia kuvauksia, jotka auttoivat siirtymään yhdestä aiheesta toiseen. Samaten

tässä kirjallisuuden lajissa antiikin tapahtumien arvostelu tai moralisointi keskiajan kristillisestä näkökulmasta jäi usein hyvin vähäiseksi tai puuttui kokonaan.

Väitöskirjassani olen ottanut tutkimuskohteeksi yhden tämän kirjallisuuslajin varhaisimmista esimerkkiteoksista, jonka Trepizontista kotoisin oleva hovihistorioitsija Ioannes Ksifilinos kirjoitti yhdennentoista vuosisadan jälkipuoliskolla. Hänen muokkaamansa lyhennelmä Rooman keisariajan historiasta perustui ainoastaan yhteen lähdeteokseen eli kolmannella vuosisadalla eläneen Cassius Dion monumentaaliseen *Rooman historiaan*. Koska sittemmin suuri osa Cassius Dion alkuperäisteoksesta on kadonnut, on Ksifilinoksen lyhennelmä yksi kaikkein tärkeimmistä omaan aikaamme säilyneistä kuvauksista Rooman keisarikunnan historiasta ensimmäisen vuosisadan lopulta kolmannen vuosisadan alkuun.

Toisin kuin Cassius Dion alkuperäinen teos, Ksifilinoksen lyhennelmä oli jaettu elämäkerrallisiin osiin, jossa jokainen luku käsitti yhden Rooman valtakuntaa hallinneen keisarin valtakauden kuvauksen. Keskittyminen hallitsijan toimiin ja luonteeseen onkin yksi keskeisimmistä Ksifilinoksen editoimistyön periaatteista ja hyvällä syyllä tätä teosta voitaisiin kutsua elämäkertaa kirjallisuudeksi. Yleisesti ottaen Ksifilinoksen tyylinä oli tiivistää keisarien elämien kuvaus kaikkein olennaisimpiin tapahtumiin, osuvien anekdoottien tuodessa väriä tarinaan.

Cassius Dion alkuperäinen teos oli puolestaan paljon monivivahteisempi, kuin mitä Ksifilinoksen lyhennelmä antaa ymmärtää. Dio kartoitti Rooman keisarikunnan historiaa kokonaisvaltaisesti, merkiten muistiin pienimmätkin tapahtumat, vaikka sitten mainitakse ne vain ohimennen. Samaten Dion teos oli oman aikansa kaunokirjallisuuden ihanteiden mukainen, jossa historioitsija pyrki mahdollisuuksien mukaan ilmaisemaan itseään attikismin tyyllisääntöjen mukaisesti, pitkien retoristen puheiden katkaistaessa kerronnan aika ajoin. Ksifilinoksen oma aika edellytti kuitenkin erilaista tyyllittelyä, missä retoriikalla ei ollut niinkään sijaa ja terminologian muutosten takia Cassius Dion ilmaisua tuli muuttaa tiettyjen asioiden selventämiseksi lukijalle.

Ksifilinoksen lyhennelmän käyttöä kansainvälisessä antiikin tutkimuksessa kuitenkin leimaa tämän bysanttilaisen historioitsijan osuuden väheksyminen, ja hänen teostaan lainataankin ainoastaan alkuperäisen lähdeteoksen Cassius Dion nimellä. Tämä käytäntö juontuu 1600-luvun antiikintutkimuksen perinteestä, jolloin tutkijat pilkkoivat Ksifilinoksen lyhennelmän pieniin osiin ja uudelleen editoivat nämä osaksi Cassius Dion teosta yhä tallella olevien katkelmien kanssa. Samalla Ksifilinoksen lyhennelmän omaleimaisuudet ovat sekoittuneet Cassius Dion kirjallisen tyylin tulkintaan ja monien niistä oletetaan nyt virheellisesti juontuvan Cassius Dion alkuperäisteoksesta.

Väitöskirjani varsinaisena tavoitteena onkin tulkita Ioannes Ksifilinoksen lyhennelmää itsenäisenä teoksena ja selventää tämän teoksen luomistyön motiiveja sekä sitä miten nämä ovat vaikuttaneet Ksifilinoksen päätöksiin säilyttää tai poistaa lyhennelmästäan Cassius Dion alkuperäisteoksen materiaalia. Kiehtovaksi tutkimuskohteeksi Ksifilinoksen lyhennelmän tekee sen poikkeuksellinen rakenne, jossa lyhentäjän oman osuuden esille tuominen kasvaa teoksen edetessä. Poiketen yleisistä kirjallisista kaavoista Ksifilinos pitää etäisyyttä lukijaansa ja selventää vasta teoksensa neljännessä luvussa (kahdestakymmenestäseitsemästä), kuka lyhennelmän kirjoittaja itse asiassa on. Samassa kohdassa Ksifilinos selventää, että hänen tarkoituksenaan on tallentaa Augustuksen ja muiden Rooman huomattavien keisarien teot ja säädökset, jotta nämä eivät täysin unohtuisi. Samaten teoksen omistuskirjoitus keisari Mikael VII Doukakselle (1071–8) on jätetty samaan kohtaan, eikä teoksen alkuun kuten yleensä oli tapana.

Nämä omaleimaisuudet ja Ksifilinoksen selkeä tyyllinen kehitys lyhennelmän edetessä tekevät hänen teoksestaan ainutlaatuisen tutkimuskohteen niin yksittäisen kirjailijan kehityksen, kuin myös tämän teoksen edustaman tyyllilajin tulkinnan kannalta. Erityisen kiinnostavaksi Ksifilinoksen teoksen materiaalivalinnat tekee hänen sidoksensa yhdennentoista vuosisadan vaikuttavimpaan filosofiaan ja politiikkaan Mikael Psellokseen, joka koetti kouluttaa keisari Mikael VII Doukaksesta omien ihanteidensa mukaisen filosofi-kuninkaan. Näiden kahden henkilön välisen suhteen määrittäminen Ksifilinoksen motiivien taustatekijänä onkin tärkeää, koska juuri Mikael Psellos järjesteli uudelleen Konstantinopolin ylemmän koulutuksen 1040-luvulla yhdessä lähimmän

ystävänsä Konstantinopolin patriarkka Ioannes VIII Ksifilinoksen (1064–1075) kanssa, joka puolestaan oli historioitsija Ioannes Ksifilinoksen setä.

Ksifilinoksen materiaalivalinnoissa selkeästi hallitsevassa asemassa ovatkin keisarien hallintoon liittyvät teot ja on kuvaavaa, että pisin yksittäinen lainaus Cassius Diolta on Augustuksen ja Livian välinen keskustelu siitä kuinka Augustuksen tulisi hallita Rooman valtakuntaa. Sen sijaan pois jääneessä materiaalissa selkeän ryhmän muodostavat konfliktit, joissa Rooma hävisi ulkoiselle viholliselle. Näin ollen Ksifilinos hyppää tarinassaan niin Teutoburgin taistelun (9 jaa.), Bataavien kapinan (69 jaa.) kuin myös Domitianuksen Daakialaissotien (n. 86–88 jaa.) yli, mainitsematta asiaa ollenkaan tai kommentoiden, että kyseinen tapahtuma ei ole soveliasta muisteltavaa. Tämän menneisyyden kieltämisen ja tietoisensensuroinnin takana voi olla Ksifilinoksen oman ajan vaikeudet ja erityisesti Manzikertin tappio (1071), joka johti Bysantin vallan romahtamiseen Vähä-Aasiassa.

Ksifilinoksen edustamalla bysanttilaisella lyhennelmäkirjallisuudella voidaankin katsoa olleen useita erillisiä tavoitteita. Yleisesti ne pyrkivät elävöittämään uudelleen antiikin kirjallisuuden ja tapahtumien tuntemusta, tiivistäen omasta näkökulmastaan alkuperäisteoksen kaikkein oleellisimpaan, jättäen lukijalle ainoastaan tärkeimmiksi katsotut niin sanotut "valitut palat". Toisaalta niillä saattoi olla myös yksilöllisempiä tavoitteita, kuten Ksifilinosella, jonka teos näyttää olleen tarkoitettu käytännön esimerkkikokoelmaksi antiikin parempien keisareiden toimista ja luonteenpiirteistä. Bysanttilaisella lyhennelmäkirjallisuudella onkin oma paikkansa kirjallisuuden historiassa oman aikansa tuotteena; yrityksenä luoda uudelleen yhteys lähes kadonneeseen menneisyyteen aikana, jolloin antiikin todellisen historian tuntemus oli päässyt suurelta osin unohtumaan ja keisarikunnan alkuaikojen muisto perustui enemmän myytteihin kuin todellisiin tapahtumiin.

”Sodankäyntikulttuureja” vertailemassa. Sodankäynti Egeanmeren alueella neljännessä ristiretkestä 1400-luvun alkuun

FM *Juho Wilskman* (HY, yleisen historian oppiaine)

Johdannoksi

Viime vuoden lokakuun Bysantin päivillä kerroin puolella välissä olevasta väitöskirjastani, joka kulkee työnimellä *Comparing “Military Cultures”: Warfare in the Aegean Region from the Fourth Crusade to the Early Fifteenth Century*. Tutkin siinä Egeanmeren ympäristön eli keskiaikaisen *Romanian* alueen konflikteja ns. sodankäyntikulttuuri-debatin yhteydessä esitettyjen teorioiden näkökulmasta. Tarkastelen teorioiden paikkansapitävyyttä valitun aikakauden ja alueen osalta sekä tuotan uutta tietoa alueen sotijoiden sodankäynnistä. Päämetodinani on vertailla *Romaniassa* sotineita bysanttilaisia, turkkilaisperäisiä kansoja ja länsieurooppalaisia sekä heidän sodankäyntiään.

Romania

Romanialla tarkoitettiin myöhäiskeskiajalla yleensä aluetta, joka kuului Bysantille 1100-luvun loppupuolella, eli nykyistä Kreikkaa, Makedoniaa (FYROM), Etelä-Bulgariaa, Etelä-Albaniaa ja Länsi-Turkkia. Sitä ei tule sekoittaa nykyiseen Romanian valtioon.

Tutkimukseni alkaa neljännessä ristiretkestä, joka johti Konstantinopolin valtauksen vuonna 1204. Bysantin voidaan sanoa hajooneen lopullisesti. Valtakunta jakautui ristiretkeläisten ja venetsialaisten (yleisesti puhuttiin latinalaisista) sekä paikallisten ruhtinain hallitsemiin alueisiin. Osa viimeksi mainituista katsoi itsensä Bysantin

seuraajiksi. Myös bulgaarit sekä Keski- ja Itä-Anatoliaan 1000-luvulla asettuneet turkkilaiset valtasivat alueita itselleen.

“Nikaian-keisarikunnan” onnistui 1261 vallata Konstantinopoli takaisin ja Bysantti perustettiin uudelleen. Se ei kuitenkaan pystynyt alistamaan koko *Romaniaa* valtaansa. Lisäksi eri turkkilaisryhmät työntyivät 1200-luvun loppupuoliskolta alkaen Länsi-Anatoliaan ja perustivat sinne omia emiraattejaan. Näistä osmanien onnistui 1300-luvun loppuun mennessä vallata lähestulkoon koko *Romanian* alue yksittäisiä kristittyjen haltuun jääneitä saarekkeitä lukuun ottamatta. Keskiaasialainen Timur Lenk kuitenkin löi osmanit 1402 Ankaran taistelussa, mikä yhdessä sitä seuranneen sisällissodan kanssa johti näiden valta-aseman hetkelliseen heikkenemiseen.

Hegemonia palautettiin seuraavina vuosikymmeninä, mutta tuliaseet saavuttivat vähitellen ratkaisevan roolin sodankäynnissä. Käytännössä päätän tutkimukseni vuoteen 1402, jotta tuliaseiden mukanaan tuomat muutokset eivät paisuttaisi työtä liikaa. Sitä paitsi *Romania* geopolittisena käsitteenä menetti merkitystään ja tutkimuksestani tulisi liikaa osmani-valtakunnan sotien historia.

”Sodankäynti-kulttuurit”

Alkuperäisenä ajatuksenani oli tehdä väitöskirja yksinomaan myöhäis-bysanttilaisesta (aikaväli 1204-1453) sodankäynnistä. Se oli pitkään jäänyt tutkimuksessa varjoon. Parina viime vuotena tilanne on kuitenkin muuttunut ja katsoinkin, että väitöskirjallani olisi hyvä olla oma, itsenäinen ja erilainen näkökulma. Sellaisen sain vertailusta ja ”sodankäyntikulttuuria” koskevasta debatista.

”Sodankäyntikulttuuri”, jota käytän käännöksenä englanninkielisestä termistä ”*military culture*”, on nykyaikaisen sotahistoriantutkimuksen keskustelluimpia käsitteitä. Termin merkitys vaihtelee eri tutkijoilla, mutta pääosin kyse on ajatuksesta, että eri ihmisryhmät määrittelevät sodan eri tavoin ja käyvät sitä kuten heidän omien uskomustensa ja tietämyksensä mukaan on oikein sekä järkevää. Sotataidossa ei olisi kyse mistään

universaaleista periaatteista. Erityisesti jotkut tutkijat ovat asetelleet vastakkain ”länsimaista” ja ”itämaista” tapaa sotia. Länsimaiselle sodankäynnille on väitetty olevan tyypillistä avoimien taistelujen etsiminen ja luottaminen lähitaisteluun, itämaiselle taas avoimien taistelujen välttely ja taistelu etäältä.

Kulttuuristen käsitysten korostamista sodankäynnin määräävänä tekijänä kuitenkin myös kritisoidaan. Varsinkin maalitauluna on ollut ajatus itä- ja länsimaisesta tavasta sotia. Monet ns. länsimaista ja itämaista tapaa vastakkain asetelleet tutkijat ovatkin syyllistyneet karkeisiin yleistyksiin ja vetäneet mutkia suoriksi.

Yksi kritiikin aiheista on lännen epämääräinen määrittely; kuuluiko esimerkiksi Bysantti siihen? Bysanttilaisten strategian on yleensä ajateltu perustuneen taistelujen, ja ylipäätään sotien, välttelyyn. Viime vuosina useissa tutkimuksissa tätä kuvaa on kuitenkin monipuolistettu osoittamalla, että on tilanteita ja kausia, jolloin bysanttilaiset ovat olleet aggressiivisiä ja taisteluihin hakeutuvia.

Kaikki kulttuurisia tekijöitä painottaneet tutkijat eivät ole yhtä karkeita kuin yhtenäisellä länsimaisella sodankäyntitavalla teoretisoivat, vaan välttelevät tekemästä liian isoja yleistyksiä ja myöntävät, ettei länsimainen tapa ole aina ollut paras tapa sotia. He tunnustavat kulttuurien, myös muiden kuin länsimaisten, mahdollisuuden muutokseen ja dynaamisuuteen, kuten myös sen, että kulttuurien välillä on aina vuorovaikutusta ja lainoja voidaan tehdä. Ei ehkä kannata puhua aasialaisesta tai länsimaisesta tavasta sotia, arokansojen sodankäyntityylistä ja sydänkeskiajan länsieurooppalaisesta ehkä kylläkin.

Eräät tutkijat ovat kuitenkin myös kritisoineet itse ”sodankäyntikulttuuri”-konseptin hyödyllisyyttä, vaikka tunnustavat esimerkiksi länsieurooppalaisen ja arokansojen sodankäynnin erot. He painottavat, että se, mikä on järkevää ja mahdollista sodassa, riippuu pitkälti maantieteestä, teknologian tasosta sekä sosiaalisista ja poliittisista rakenteista. Sodankäyntitapojen kulttuurisidonnaisuus olisi vain näennäistä. Samankaltaisissa tilanteissa päädyttäisiin pian samankaltaisiin ratkaisuihin kulttuuritaustasta riippumatta.

Romanian sodat on sivuutettu käytännössä kokonaan ”sodankäyntikulttuuri”-keskustelussa. Ne muodostavat kuitenkin harvinaislaatuisen tapauksen, jossa kolme kulttuurin näkökulmasta melko selkeästi erotettavaa ryhmää (bysanttilaiset, latinalaiset ja turkkilaiset) joutuivat taistelemaan samalla alueella toisiaan vastaan. Kaikkien kolmen teknologinen potentiaali oli lisäksi karkeasti ottaen samalla tasolla. Se, millaisia toimintamalleja sotijat omaksuivat pitkällä 200 vuoden tarkasteluvälillä, kertookin paljon siitä, millainen merkitys kulttuurilla todellisuudessa oli sodankäyntitavoille. Vertailemalla alueen sotijoita pystyn myös paljastamaan aiemmassa tutkimuksessa huomiotta jääneitä piirteitä heidän sodankäynnissään sekä ymmärtämään ja arvottamaan paremmin sotijoiden toimintaa. Tämä on toinen keskeinen tavoite.

Rakenne

Tutkimukseni teeman puitteissa voisi käsitellä valtavaa määrää kysymyksiä ja se paisuisi helposti toteuttamiskelvottomaksi. Keskityn kolmeen koko sodankäynnin luonteen kannalta merkittävään aiheeseen, joiden tutkiminen on järkevää asettamieni rajausten puitteissa ja jotka muodostavat toimivan kokonaisuuden. Kullekin omistan yhden pääluvun.

Ensimmäisenä käsiteltävänä on armeijoiden kokoonpano eli keille sotiminen uskottiin. Hoidettiinko sotiminen sotilasaristokratian, vapaaehtoisten, palkkajoukkojen vai keiden voimin ja kuinka uskollisia nämä olivat sodan johtajille? Esimerkiksi epäluotettavia palkkajoukkoja on syytetty Bysantin valtakunnan romahtamisesta.

Toinen aihe koskee sotaretkien suoritusta. Keskityn kysymykseen avoimien taistelujen etsimisestä ja välttelystä. Sofiassa elokuussa 2011 järjestetyssä 22. kansainvälisessä Bysantin tutkimuksen kongressissa esitelmöin aiheeseen liittyen. Paperini käsitteli bysanttilaisten sodankäyntiä latinalaisia vastaan 1200-luvulla. Esitin, että välittömästi neljännen ristiretken jälkeen bysanttilaiset olivat valmiita käymään kenttätaisteluun latinalaisia vastaan, mutta kärsivät tappioita ja siirtyivät avoimia taisteluita

vältelevämpään strategiaan. Tämän seurauksena itse asiassa kyky avoimiin taisteluihin heikkeni. Kulttuurien välinen ero vaikuttaa siis pääosin olleen vuorovaikutuksen tulosta.

Kolmas aihe on vankien ja ”siviiliväestön” kohtelu. Keitä oli tapana orjuuttaa, tappaa tai raiskata, tai päästää vapaaksi missäkin konfliktissa? Monesti on sanottu, että erilaisten kulttuurien (tai uskontojen) väliset sodat ovat julmempia kuin samaan kulttuuriin kuuluvien väliset sodat. *Romanian* sodat mahdollistavat vertailun tässäkin suhteessa.

Pitkä 200 vuoden tarkasteluväli on välttämätön, jotta voidaan riittävän selvästi nähdä, aiheuttiko paikallisiin olosuhteisiin sopeutuminen muutoksia sodankäynnissä ja miten. Se on kuitenkin vielä mahdollista käsitellä pääosin alkuperäislähteisiin nojautuen. Pitkällä tarkasteluvälillä myös estetään, etteivät yksittäiset poikkeustapaukset tai harhaanjohtavat lähteet pääsisi vaikuttamaan liikaa tutkimustuloksiin. Tämä on ollut keskeinen ongelma monissa aiemmissa aiheeseen liittyvissä tutkimuksissa. Kun tarkasteltavana on riittävä määrä eri tapauksia, jonkinlaisia tendenssejä tulisi ilmetä, jos sellaisia ylipäätänsä on. ”Nollatullos”, eli se, että mitkään teoriat eivät käytännössä tuntuisi pitävän paikkaansa, olisi täysin hyväksyttävissä.

Tarkoitukseni ei ole antaa mitään lopullista totuutta kulttuurin merkityksestä sodankäyntitavoille vaan tulokseni pätevät vain käsiteltyllä alueella käsitellyissä asioissa. Ennen kaikkea ne luovat pohjaa jatkotutkimuksille. Jatkotutkimuksia saa myös esimerkiksi aiheista, miksi sotia ylipäätään aloitettiin *Romaniassa* sekä linnoitusten rakentamisesta.

Lähteet

Lähdemateriaalina käytän kuitenkin periaatteessa kaikkea käsittelyajan *Romaniaa* koskevaa julkaistua aikalaismateriaalia, joka kertoo sodankäynnistä. Sitä on säilynyt vaihtelevasti. Painopisteeni on aikalaishistoriankirjoituksessa, koska se on harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta käytössä olevista lähdetyypeistä ainoa, joka laajemmin kuvailee sodankäyntiä ja sodankäyntitapoja.

Kannaltani keskeisiä aikalaihistorioita on noin 20. Merkittävimmissä asemassa ovat bysanttilaiset historioitsijat, joiden kuvaukset *Romanian* tapahtumista ovat kattavimpia. Bysanttilaiset oppineet historioitsijat muodostivat ikään kuin jatkumon. Yleensä he olivat byrokraatteja, mutta suurimmalla osalla käyttämistäni oli sotakokemustakin. Meille on säilynyt kuitenkin historiankirjoitusta myös *Romanian* alueen katolisilta ja muslimeilta, joten emme ole riippuvaisia vain bysanttilaisesta näkökulmasta.

Keskiaikaisen historiankirjoituksen luotettavuuteen liittyy lukuisia ongelmia, mutta eri lähteitä vertailemalla voidaan yleensä luoda jotenkuten luotettava kuva. Sitä paitsi, vaikka jotain kertomusta ei voitaisikaan vahvistaa tai se olisi todistettavasti väärä, se kuitenkin paljastaa jotain siitä, miten asiat olisivat aikalaiden mielestä voineet olla.

Erityisesti sotalaitoksen organisaation sekä sotavankien kohteluun liittyvän orjakaupan kohdalla voidaan hyödyntää fragmentaarisesti säilynyttä asiakirjamateriaalia, samoin kuin lakitekstejä. Asiakirjat liittyvät pääosin maanomistukseen. Lisäksi Italiasta on säilynyt jonkin verran Romaniaan liittyvää diplomaattista asiakirja-aineistoa, käskykirjeitä sekä notaarien papereita. Arkeologiset löydöt ja kuvalliset lähteet auttaisivat mm. varusteiden ja linnoitusten tuntemisessa, mutta nämä aiheet eivät sinänsä lukeudu suoranaisesti käsittelemäni kysymyksiin ja tutustun niihin pääosin tutkimuskirjallisuuden kautta.

Crossing the Borders between East and West –

Mercenaries and Exchange of Ideas in Early Modern Europe

A colloquium arranged by the *Finnish Society for Byzantine Studies*, the *Finnish Society for Eighteenth-Century Studies* and the *Finnish Institute at Athens*

Helsinki, House of Science and Letters (Kirkkokatu 6)

Thursday, 8 November 2012

Programme

11.00–12.30: Session I

Björn Forsén and Charlotta Wolff (Helsinki): General introduction

Lars Ericsson Wolke (Stockholm): Swedish military personnel in foreign service, 1648–1762: an overview

12.30–13.30: *Lunch*

13.30–15.00: Session II

Mika Hakkarainen (Helsinki): Fighting for money: Swedish mercenaries in the Venetian forces in the seventeenth and eighteenth centuries

Björn Forsén (Helsinki): Carl Carlsson Sparre as Venetian *capo di guerra*

15.00–15.30: *Coffee*

15.30–17.00: Session III

Gisela Prochazka-Eisl (Vienna): Tracing Ottoman cultural influence beyond the border to Austria

Dariusz Kolodziejcyk (Warszaw): Permeable frontiers: contacts between Polish and Turkish-Tatar elites in the early modern era

Bysantin tutkimuksen seura
Sällskapet för Bysantinsk Forskning

Tieteiden talo

Kirkkokatu 6

00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2012

Björn Forsén (puheenjohtaja)

Mika Hakkarainen

Kai Juntunen

Ilkka Syväne

Marjaana Vesterinen

Jens Henrik Nielsson (sihteeri)

Anja Hakonen (rahastonhoitaja)

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet.

Jäsenmaksu 13 € (opiskelijat 6 €) maksetaan seuran tilille

Nordea 157230-27391.

Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen [bts\(at\)pro.tsv.fi](mailto:bts(at)pro.tsv.fi).

Internet-sivut

www.protsv.fi/bts

Toimitus/Redaktion:

Juho Wilskman, [juho.wilskman\(at\)helsinki.fi](mailto:juho.wilskman(at)helsinki.fi)

Mika Hakkarainen, [mika.hakkarainen\(at\)helsinki.fi](mailto:mika.hakkarainen(at)helsinki.fi)